

INSCRIȚIA DE FUNDATIE DIN TIMPUL PRIMEI TETRARHII DE LA HALMYRIS (MURIGHIOL, JUD. TULCEA)

MIHAIL ZAHARIADE

0.0. Începând cu anul 1981 au fost inițiate primele săpături arheologice de largă anvergură la fortificația aflată la 2,5 km. est de comuna Murighiol, identificată cu așezarea antică *Halmyris* (gr.) *Salmorus/Thalamonium* (lat.). Conform stratigrafiei stabilite existența sitului se întinde pe un interval de timp cuprins între secolele 4-1 î.Chr. - 7 d.Chr. acoperind perioada getică (sec. 4-1 î.Chr., romană timpurie (sec. 1-3 d.Chr.) și romană târzie (sec. 4-7 d.Chr.).¹

0.1. *Descoperirile.* În anul 1986 A. Opaît, pe atunci membru în colectivul de cercetare de la *Halmyris*, a descoperit, în caseta U 2, în poziție secundară, un fragment de placă de marmoră de culoare cenușie deschisă (fig. 1) folosit ca material de construcție cu șase litere întregi și fragmentare așezate pe două rânduri (fragm. 1986). Lectura:

S
L I C A E

În anul următor, în timpul săpăturilor efectuate de dr. Alexandru Suceveanu în caseta H 1, la baza zidului de piatră legată cu pământ, a fost descoperit un alt fragment, constând dintr-o placă de marmoră de culoare cenușie deschisă cu un text al unei inscripții format din cinci rânduri (fragm. 1987) (fig. 2). Lectura:

MAXIMA
ICIS MAX
MAX PERSICIS
VM GENTES
MREIPVBL
R

Poziția inițială a plăcii, cu textul așezat cu fața în sus, precum și locul de descoperire sugerează o

* Suntem bucuroși să ne exprimăm recunoștința deosebită dr. Alexandru Suceveanu care ne-a oferit cu amabilitate fragmentul 1987 și care a ajutat mult în a descoperi noi soluții în munca de restituție a textului inscripției, dr. Alexandru Barnea pentru precizările importante, dr. C.C. Petolescu pentru observațiile pertinente, dr. Everett L. Wheller pentru competența sa filologică cu care a discutat multe aspecte ale textului, dr. Maria Bărbulescu și dr. Octavian Bounegru pentru nuanțările unor aspecte ridicate de inscripție. Multumim deasemenea lui Cornel Drăghia pentru competența cu care a procesat textul inscripției.

1. Al. Suceveanu, M. Zahariade, în *Dacia N.S.*, XXX, 1-2, 1986, p. 109-120; M. Zahariade, Al. Suceveanu, A. Opaît, *Fl. Topoleanu*, în *Dacia N.S.*, XXXI, p. 87-96; M. Zahariade, *An early and late Roman fort on the Lower Danube: Halmyris, Tulcea county, Romania in Roman Frontier Studies 1989, Proceedings of the XVth International Congress of Roman Frontier Studies*, University of Exeter Press, p. 311-317.

Fig. 1. Halmyris (Murighiol). Fragmentul descoperit în 1986

Fig. 2. Halmyris (Murighiol). Fragmentul descoperit în 1987

refolosire a piesei la construcția zidului respectiv. Locurile de descoperire ale celor două fragmente se găsesc la o distanță de aproximativ 40 m. unul de altul (fig. 3).

0.2. *Descriere generală.* Ambele fragmente au culoare și compoziție identică și fac parte din aceeași piesă epigrafică. Fragmentul 1986 are dimensiunile de: L = 0,24 m.; l = 0,28 m.; gr. = 0,08 m. iar fragmentul 1987: L = 0,75 m. l = 0,52 m.; gr. = 0,08 m. Înălțimea literelor: 0,07 m. Grosimea identică a celor două fragmente, culoarea și calitatea marmorei precum și înbinarea perfectă, la partea din dreapta jos, a fragmentului 1986 cu fragmentul 1987 din care rezultă lectura REIPVBLICAE care arată clar apartenența la același monument al celor două piese.

0.3. *Textul.* Fragmentul 1986 are păstrate patru litere și urmele evidente ale altor două: un L care cade în ruptură și bucla de jos a unui S. Fragmentul 1987 prezintă în mod evident șase rânduri de text și urme ale unor litere care făceau parte clar din alte rânduri de text: M și A (r. 1); N sau I! și X (r. 2); M și S (r. 3); S (r. 4); M V și L (r. 5); R (r. 6).

Fragmentul 1987: r. 1: hasta oblică a lui M înainte de A precum și partea inferioară a hastei stângi a lui A după I sunt clar vizibile. Lectura: MAXIMIA;

r. 2: înainte de ICIS apare jumătatea inferioară a unei haste care ar putea proveni de la un N, H sau I. Ipoteza provenienței ei de la P, R sau T care ar avea nevoie de un spațiu mai mare pentru trasarea buclilor sau respectiv hastei transversale (cf. r. 4) este anulată de spațiul restrâns până la următoarea literă. Lectura: HICIS;

r. 3: hasta oblică a lui M apare destul de clar iar ultima literă din rând, având în vedere cuvântul din care făcea parte, nu poate fi decât S. Lectura: MAX PERSICIS;

r. 4: litera S finală se întregește cu partea inferioară de pe fragmentul 1986. Lectura: VM GENTES;

r. 5: o hastă oblică a lui M este foarte probabilă, având în vedere începutul cuvântului; literele VB par în afară de orice dubiu; partea de sus a unui L din fragmentul 1987 corespunde cu tălpica aceleiași litere căzând în ruptura ultimului fragment. Lectura: MREIPVBLICAE;

r. 6: apare evidentă partea superioară a buclei unei litere, foarte probabil din R, plasat în stânga de jos a literei R din cuvântul anterior.

Un aspect important în reconstituirea configurației inscripției și al calcului economiei de spațiu îl constituie faptul că cele două fragmente îmbinate reprezintă o parte a finalului jumătății din dreapta precum și colțul din dreapta jos al plăcii. Această constatare este susținută de o serie de argumente. Primul și cel mai important este acela că, atât după cuvântul GENTES, din r. 4 al fragmentului 1987, cât și după cuvântul REIPVBLICAE și *haedera distinguens* care îl urmează nu mai sunt urme vizibile ale vreunor litere care să justifice continuarea rândurilor. Un alt argument este oferit de *haedera* de sub litera C din cuvântul REIPVBLICAE care încheie un rând, poziția ei ușor asimetrică față de linia ultimelor cuvinte din rândurile anterioare sugerând că acesta este ultimul rând al inscripției. În sfârșit, reconstituirea lui X din r. 2 al fragmentului 1987 provenit din cuvântul prescurtat MAX și chiar spațiul dintre literele acestui cuvânt arată o spațiere mai generoasă din partea lapicidului în scopul atingerii unei oarecare simetrii spre dreapta cu celelalte rânduri.

0.4. *Gramatica:* Textul păstrat pe fragmentul 1987 ridică câteva probleme de gramatică cu repercursiuni importante asupra restituției *in integrum*.

În r. 2 și 3 ale fragmentului menționat terminația salutației imperiale HICIS și respectiv PERSICIS arată folosirea dativului plural. Această situație ar impune, formal, folosirea unuia dintre aceste cazuri și pentru numele imperiale.

În textele tetrahice din seria cunoscută de-a lungul Dunării. Donje Butorke, Sexaginta Prista, Transmarisca, Durostorum,² cu un limbaj tipic emanat din cancelariile tetrahice și transmis pentru a fi redactat

2. Redăm aici textul celor patru inscripții tetrahice de-a lungul Dunării implicate în discuție:

Donje Butorke (A. Cernanovic - Kuzmanovic în Starinar N.S., XXVIII - XXIX, 1977 - 1978 (1979)): IMP CAESS C VAL AVR DIOCLETIANVS / ET M. AVR VAL MAXIMIANVS PP FF / INVICTI AVGG ET FL VAL CONSTANTIVS / ET GALERIVS VAL MAXIMIANVS / NOBILISSIMI CAESARES GERMANICI / MAXIMI SARMATICI MAXIMI PRO / FVTVRVM IN AETERNVM REIPVBLICAE / PRAESIDIUM CONSTITVRENT;

Sexaginta Prista (A.E., 1966, no. 357): IMPERATORES CAES[S] GAIVS AVR VAL DIOCLETIANVS ET M A[V]R VAL / MAXIMIANVS PII FEL INVICTI AVGG ET FL / VAL CONSTANTIVS ET GAL VAL MAXIMIANVS [NOBB] CAES[S] / GERMANICI MAXIMI [V] SARMAT MAXIM[II] PERSICI M[AX II] / BRITANNICI [MAX] POST DEBELLAT HOSTIVM GENT / CONFIRMATA [OR]BI S[V]O TRANQVILLITATE PRO FVTVRVM ET AETERNVM REIPVBLICAE / PRAESIDIUM CONSTITVERVNT;

Transmarisca (I.L.S. 641): IMPERATORES CAESS GAIVS AVR VAL DIOCLETIANVS / ET M AVR MAXIMIANVS PII FELICES INVICTI AVGG ET FL VAL / CONSTANTIVS ET GAL MAXIMIANVS NOBB CAESS GERMANICI MAXIMI V SARMAT

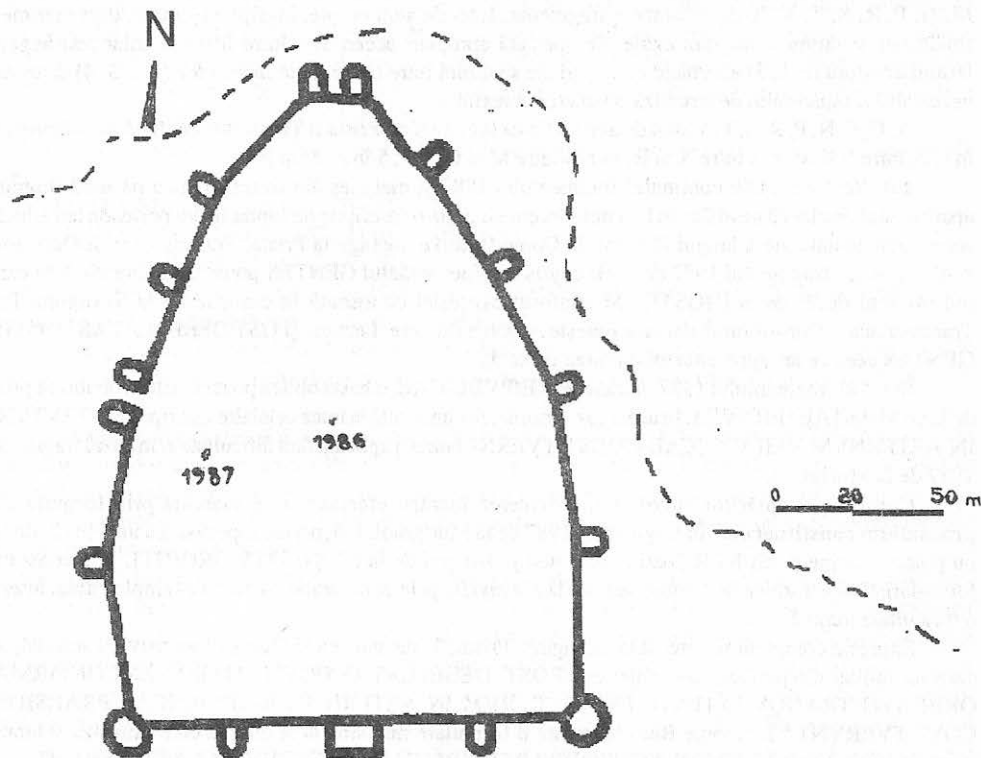

Figura 3. Halmyris (Murighiol). Planul castrului Hlmyris cu locurile unde au fost descoperite fragmentele de inscripție

MAX III PERSICI MAX II BRITTANICI MAXIMI / POST DEBELLATAS HOST[IVM] GENTES CONFIRMATA ORBI SVO / TRANQVILLITATE PRO FVTVRVM IN AETERNVM REIPVBLICAE PRAESIDV/M CONSTITVERVNT;

Durostorum (AE. 1936, no. 10); [IMP CAESS C AVR VAL D]IOCLETIANVS / [ET MAVR MAXIMIANVS]S PP FF INVICT[I] / [AVGG ET FL VAL CONSTANTIVS ET GAL VAL / [MAXIMIANVS NOBILISSIMI] CAESS GERMAN / [MAX V SARMAT MAX III]I GOTHICI MAX / [BRITTAN MAX POST DEBELL]ATAS HOSTIVM / [GENTES CONFIRMATA ORBI SV]O TR[ANQVIL] / [LITATE IN AETERNVM DVROSTORI PRAESII]DIVM CONSTITVERVNT (?);

în fiecare caz în parte, se folosește cazul nominativ singular pentru *nomina imperatorum*.

Din punct de vedere gramatical inscripția de la Halmyris nu pare să fie inclusă în cunoscutul tipic din seria tetrarhică fiind redactată în întregime în dativ, atât pentru *nomina imperatorum* cât și pentru titulatură.³

0.5. *Paleografie*. Pentru analiza paleografică a textului se găsesc la dispoziție literele A, C, E, G, I, L, M, N, P, R, S, T, V, X de pe ambele fragmente. Literele sunt drepte, îngrijit executate, deși mărirea lor (înălțimea și lățimea) nu sunt egale. Se constată apropieri accentuate între litere și chiar restrângeri ale lățimii acestora (r. 1, 5) alternând cu largiri ale spațiului între litere și ale lățimii lor (r. 2, 3, 4) ca urmare a necesităților lapidului de a realiza o simetrie a textului.

A, C, E, N, P, R, S, T, V sunt de același tip ca la Sexaginta Prista și Transmarisca. *Hederae distinguentes* în r. 2, între S și M, r. 3 între X și R, în r. 4 între M și G, în r. 5 între M și R.⁴

1.0. *Restituție*. Din conținutul fragmentului 1987 și mai ales din formularistica păstrată fragmentar apare destul de clar că ne aflăm în fața unui fragment dintr-o inscripție de fundație din perioada tetrarhică din seria documentată, de-a lungul Dunării, la Donje Butorke, Sexaginta Prista, Transmarisca și Durostorum. Astfel, r. 4 din fragmentul 1987 de la Halmyris conține cuvântul GENTES precedat de literele VM care nu pot proveni decât de la [HOSTI]VM conform expresiei cunoscute în cazurile de la Sexaginta Prista, Transmarisca și Durostorum⁵, dar care lipsește la Donje Butorke. Lectura: [POST DEBELLATAS HOSTI]VM GENTES ceea ce ar reprezenta exprimarea corectă.

În r. 5 al fragmentului 1987, înainte de REIPVBLICAE, o hastă oblică poate foarte probabil să provină de la un M din [AETERNV]M. În acest caz formularea cunoscută la toate celelalte inscripții PRO FVTVRVM IN AETERNVM REIPVBLICAE CONSTITVERNI poate fi aplicată fără dificultate și în cazul fragmentului 1987 de la Murighiol.

Conform așteptărilor cunoscute, prezicerea lucrării efectuate este marcată prin formula finală **praesidium constituerunt**. În fragmentul 1987 de la Murighiol, r. 6, partea superioară a unei bucle de literă nu poate aparține decât lui R (vezi și mai sus) provenind de la [CONSTITVE]R[VNT]. În reconstituirea formularisticii tetrarhice pe fragmentele de la *Halmyris*, prin comparație cu cele 4 exemple citate, intervine o dificultate majoră.

Expresia completă și corectă la Sexaginta Prista, Transmarisca și Durostorum privind activitățile cu caracter militar din perioada tetrarhiei este POST DEBELLATAS HOSTIVM GENTES CONFIRMATA ORBI SVO TRANQVILLITATE PRO FVTVRVM IN AETERNVM REIPVBLICAE PRAESIDIUM COSTITVERVNT.⁶ La Donje Butorke există o formulare mai simplă și directă care urmează salutațiilor imperiale: PRO FVTVRVM IN AETERNVM REIPVBLICAE PRAESIDIUM CONSTIVERVNT.⁷

Pe fragmentele de la *Halmyris* calculul economiei de spațiu arată că în r. 4 conținând expresia [POST DEBELLATAS HOSTI]VM GENTES continuarea textului cu CONFIRMATA și mai apoi, la începutul r. 5, ORBI SVO nu este posibilă atâta vreme cât aceste cuvinte nu mai încap înaintea foarte probabilului [IN AETERNV]M. Aceasta ar însemna că, având în vedere poziționarea fragmentului și, implicit, a literelor, în r. 5, după [HOSTI]VM GENTES, nu mai există spațiu (34 de litere, inclusiv interstițiile) pentru continuarea formularisticii clasice cu CONFIRMATA ORBI SVO TRANQVILLITATE, cum este cazul la Sexaginta Prista, Transmarisca și Durostorum,⁸ ci doar pentru o exprimare prescurtată astfel:

r. 4: [POST DEBELLATAS HOSTI]VM GENTES;

r. 5: [PRO FVTVRVM IN AETERNV]M REIPVBLICAE.

3.0 prezentare exhaustivă a inscripțiilor în care apare menționat Diocletianus singur, împreună cu co-Augustul Maximianus sau cu cei doi Caesares, aflate răspândite în CIL sau alte colecții de inscripții (c. 250) sau papyrii la J. Lukanc, *Diocletianus. Der romische Kaiser aus Dalmatien*, Wetteren; p. 32-71.

4. Pentru tipurile de litere din această perioadă o discuție mai largă la P. Petrovic *Paleografija rimskih natpisa u Gornjoj Meziji*, Beograd, 1975, p. 96-97, 99-101, 104-106, 108-121, 162-167.

5. J. Koleda *Une inscription inconnue de Sexaginta Prista et la fortification du Bas-danube sous Tetrarchie*, Eirene, V, 1966, p. 148, r. 5 Sexaginta Prista; Gr.C.Tocilescu *Monumentele epigrafice și sculpturale ale Muzeului Național de Antichități din București*, București, p. 173, no. 21, r. 5 (Transmarisca); I.I. Russu *Inscripții latine din Durostorum* în AISC, II, 1933-1935 (1936), p.

6. Este semnificativ că această expresie pare să fie unică în epigrafia tetrarhică și caracteristică numai zonei Dunării inferioare pentru acest gen de activități reconstructive de întărire a frontierei.

7. A. Cermanovic - Kuzmanovic *Rimsko utvrđenje kod Kladovo în Starinar N.S. XXVIII - XXIX, 1977-1978 (1979)*, 130, r. 6-8 (Donje Butorke).

8. J. Koleda *op.cit.*, p. 148, r. 5 (Sexaginta Prista); Gr.C.Tocilescu *op.cit.*, p. 173, no. 21, r. 5-6 (Transmarisca); I.I. Russu *op.cit.*, p. 210, r. 6-8 (Durostorum).

În legătură cu succesiunea REIPVBLICAE [PRAESIDIVM] pe r. 5 este foarte important de remarcat că pe fragmentul 1986, după *haedera* de după litera E, aparent spațiul este prea mare pentru a mai accepta continuarea textului. Or, în cazul în care rândul nu urmează cu [PRAESIDIVM] atunci acest cuvânt ar urma să fie plasat obligatoriu pe r. 6 al fragmentului înainte de un foarte probabil și posibil [CONSTITVE]R[VNT] din care se mai păstrează un fragment din partea de sus a buclei lui R. Varianta alcătuirii ultimului rând al inscripției cu [PRESIDIVM CONSTITVE]R[VNT] se mai întâlnește și la Donje Butorke și Ruse în timp ce, la Transmarisca, ultimul rând este alcătuit doar din CONSTITVERVNT.⁹ În cazul nostru încetarea rândului cu REIPVBLICAE apare evidentă. De aceea sugerăm posibilitatea plasării pe un singur rând, ultimul, a cuvintelor [PRAESIDIVM CONSTITVE]R[VNT].

Astfel, construcția finală a sfârșitului inscripției de la *Halmyris* prin alăturarea celor două fragmente ar putea fi:

[POST DEBELLATAS HOSTI]VM GENTES
[PROFVTVRVM IN AETERNV]M REIPVBLICAE
[PRAESIDIVM CONSTITVE]R[VNT]

Aceasta reprezintă o a treia variantă formularistică între seria Sexaginta Prista, Transmarisca, Durostorum, pe de o parte, și Donje Butorke, pe de altă parte.

Un alt aspect important ridicat de textul fragmentului 1987 al inscripției de la *Halmyris* este cel al echipei tetrarhice, al supranumelor victoriale și, implicit, al restituirii formularisticii primei jumătăți a monumentului.

Luând drept etalon forma și dimensiunile literelor avute la dispoziție pe fragmentele 1986-1987 precum și textele inscripțiilor de la Sexaginta Prista, Transmarisca, Durostorum și Donje Butorke am reconstituit primele trei rânduri ale inscripției pornind de la premisa că unele cuvinte, prescurtări sau ligaturi repetate în toate cazurile acestui tip de text pot, foarte probabil, apărea și în cazul inscripției de la *Halmyris* care se încadrează evident seriei tetrarhice a celor patru.

Exceptând deocamdată inscripția de la Durostorum, aflată aproape în situația de la Murighiol, în ce privește suprafața întregibilă, observăm în cazurile de la Sexaginta Prista și Transmarisca redarea aproape identică a grupului IMPERATORES CAESS cu ultimul substantiv prescurtat în ambele cazuri dar cu un singur S la Transmarisca. La Donje Butorke, pluralul de la *imperatores* este prescurtat IMPP. Am optat pentru cea de-a doua variantă, prescurtată, având în vedere economia de spațiu din primul rând, iar pentru *Caesares* pentru forma CAESS. Prenumele CAIVS apare prescurtat C, doar la Donje Butorke dar este redat în întregime, la Sexaginta Prista și Transmarisca, ultima variantă adoptată și de noi pentru *Halmyris*. Cele două gentilicii AVRELIVS și VALERIVS apar de obicei abreviate (AVR și VAL), dar sunt cazuri în care ele sunt redade complet.¹⁰ Pentru simetria textului am preferat să redăm gentiliciile neabreviate. Numele DIOCLETIANVS încheie primul rând din inscripțiile de la Donje Butorke și Transmarisca. Dacă primul rând al textului inițial a avut o oarecare simetrie cu rândurile următoare, atunci propunem varianta CAIO AVRELIO VALERIO DIOCLETIANO. Numele complet M.AVR.VAL.MAXIMIANVS apare identic redat în toate cele trei cazuri citate doar că, în timp ce la Donje Butorke și Transmarisca el formează parte din al doilea rând, la Sexaginta Prista MAXIMIANVS se găsește la începutul celui de-al doilea.¹¹ Am optat pentru variantele de la Donje Butorke și Transmarisca cu RT la început de rând.

În r. 2 epitele PII FELICES apar fie PP FF (Donje Butorke și Durostorum), fie PII FEL (Sexaginta Prista), fie redarea neprescurtată (Transmarisca). Ținând cont de economia spațiului în textul de la *Halmyris* am optat pentru PII FEL.

Grupul *Invicti Augusti* este redat INVICTI AVGG pe toate cele patru piese¹², formulă pentru care am optat și noi.

Continuarea cu numele lui Constantinus cunoaște mai multe aranjamente în cadrul economiei de spațiu a r. 2 la acest gen de inscripție: *et Fl Val și Constantius* la începutul r. 3 (Transmarisca), *et Fl. și Val*

9. A. Ceramovic-Kozmanovic *op.cit.*, p. 130, r. 8 (Donje Butorke); J. Kolendo *op.cit.*, p. 148, r. 6-7 (Sexaginta Prista); Gr. C. Tocilescu *op.cit.*, p. 173, no. 21, r. 6-7 (Transmarisca) I. I. Russu *op.cit.*, p. 210, r. 8-9 (Durostorum). Remarcăm de altfel că, tot în scopul păstrării simetriei textului la Donje Butorke lapidul a lăsat un spațiu destul de mare între literele P și R din cuvântul PRAESIDIUM.

10. Gr. C. Tocilescu *op.cit.*, p. 173, no. 21, r. 6. lapidizii oficiali par să fi redat greșit în grecește sau latinește chiar prenumele lui Diocletian cu M în loc de C; apare un caz cu FL (CIL XVII 524); situațiile au fost parțial trecute în revistă de Lukanc *op.cit.*, p. 44.

11. La Donje Butorke numele întreg al lui Maximianus este martelat foarte probabil ulterior anului 310.

12. La Durostorum reintegririle masive au împiedicat completarea INVICTI [I], autorul restituind și AVGG.

Constantius pe r. 3 la Sexaginta Prista și et. *Fl. Val. Constantinus* la Donje Butorke pe cea mai mare parte a r. 3. La Halmyris, pe fragmentul 1987, calculul spațiului ar plasa numele Caesarului și conjuncția *et* la începutul rândului. Tot pe r. 3 își găsește loc numele având reduse grupul de litere MAXIMA din care rezultă doar MAXIMA[NO]. Cum imediat sub acest nume, în r. 2 al fragmentului, apare un supranume victorial care n-a fost luat de împărați decât în 299 rezultă că numele de pe fragment se referă la Galerius Valerius Maximianus.

Conjuncția ET repetabilă de câte trei ori pe fiecare din cele patru inscripții apare în ligatură la Sexaginta Prista și Transmarisca de câte două ori între grupul celor doi *Caesares* precum și între primul și al doilea *Caesar*. Între Diocletian și Maximianus conjuncția *et* nu se găsește în ligatură. Am adoptat și noi aceleași variante.

Redarea epitetelor *NOBILISSIMIS CAESARIBVS* ridică câteva probleme destul de importante în economia de spațiu. Ele sunt plasate la sfârșitul r. 3 la Sexaginta Prista, în r. 3 urmat, pe același rând, de supranumele victorial *Germanicus* la Transmarisca. La fel la Durostorum doar că formularea se plasează aici pe r. 4. La Donje Butorke epitele apar pe r. 5. Forma obișnuită de redare a lor este NOBB CAESS, dar la Donje Butorke cuvintele apar în întregime *Nobilissimi Caesares*. Spațiul pe inscripția de la Halmyris necesită forma prescurtată NOBB CAESS.

O problemă fundamentală a restituției fragmentelor 1986-1987 de la Murighiol este aceea a succesiunii supranumelor victoriale și a iterațiilor. O observație generală asupra supranumelor victoriale de pe fragmentul de la Halmyris este că ele nu sunt urmate de obișnuita *iteratio*, cum apare pe alte monumente, ceea ce face sigură lipsa generală a lor în textul inscripției. Primul supranume victorial, de presupus și pe fragmentul 1987, este *GERMANICIS MAX*, *Germanicus Max* apare pe toate cele patru inscripții din seria danubiană și este nelipsit de pe alte inscripții tetrarhice, fiind adoptat încă de timpuriu, sub diarhie (286-293) și apoi sub tetrarhie după 293.¹³ El ar fi de plasat pe r. 2 al fragmentului.

Există două variante de lectură pe r. 2 al fragmentului de la Halmyris, fiecare cu implicații pe planul conținutului inscripției. Apare clară terminația de dativ plural a unui supranume: ICIS MAX. În partea de jos stângă se observă partea inferioară a unei litere care ar putea proveni de la un N sau de la un H și, mai puțin probabil, de la un alt I. În cazul în care pe r. 2 se adoptă varianta neprescurtată *NOBILISSIMIS CAESARIBVS*, ca la Donje Butorke, atunci economia de spațiu ar satisface într-o oarecare măsură posibilitatea lecturii [GERMAN]ICIS MAX, partea din dreapta jos a literei care cade în ruptură, putând face parte dintr-un N. În cealaltă variantă, prescurtată, cu NOBB CAESS, supranumele *Germanicus Max* cade mult în stânga, nefiind deci vizibil pe fragment. Un alt I care să precedă ICIS neavându-și rostul rezultă că terminația aparține unui alt supranume. Singura soluție viabilă, în acest caz, este un N ceea ce, firesc, ar atrage în mod aproape cert un T, deci [T]HIS MAX. Ce ar implica aceasta? O astfel de restituire nu ar putea viza decât titlul [GOT]HICIS MAX El este destul de rar atestat în inscripții și papiri și în surse literare.¹⁴ O inscripție de la Cirta, ante 293, amintită ceva mai sus, care poartă titluri fragmentare menționează succesiunea [*Germanicus*] [*Go*]thicus, [*Persicis*, *Sarmati*][cis].¹⁵ Trei fragmente dintr-o inscripție de la Gunugu (a. 297) oferă succesiunea G[ermanico], Gotico, [Sarma]tico, Brit[anico].¹⁶ În sfârșit, la Durostorum, inscripția de fundație tetrarhică poartă clar *Gothici*, între *Sarmatici* și *Britanici*, supranume victoriale reîntregite.

Într-o încercare de a prezenta relațiile regimului tetrarhic cu goții ca speciale și pašnice. P. Brennan

13. Despre acest supranume victorial vezi W. Seston *Diocletien et la Tetrarchie, Guerres et reformes* (284-300), Paris, passim; J. Kolendo *op.cit.*, p. 147-158; Idem. *Les guerres contre les Carpes pendant les derniers années de la Tetrarchie in Hommages a Marcel Renard*, 2, Col. Latomus, vol. 102, Bruxelles, p. 310; idem *La chronologie des guerres contre les Germains aux cours des derniers années de la Tetrarchie in* Klio, 52, p. 197-203. T.D. Barnes *Imperial campaigns A.D. 285-311 in* Phoenix, 30, 2, 1976, p. 176-180, 188, 190, 192-193; J. Lukanc *op.cit.*, p. 32.

14. Un studiu special dedicat acestui supranume în perioada tetrarhiei P. Brennan *Diocletian and the Goths in* Phoenix, 38, 2, 1984, p. 187, nota 53.

15. CIL VIII 7003. Editorii CIL restituie [PAR]THICIS PERSICIS SARMA[TI]CIS; cf. W. Ensslin *Valerius (Diocletianus)* în RE, XIV, 2, 1948, col.; comentariul lui P. Brennan *op.cit.*, p. 143. [PAR]THICIS la aceasta apare ca un anacronism care nu mai este întâlnit nici în sursele literare.

16. CIL VIII 21 447; 21 448 - Eph. Ep. VII no. 523-524. În CIL VIII 21 450 - Eph. Ep. V no. 1038 [GOTHICO] este întreg conjunctural întreg supranumele căzând în ruptură inscripției. Este adevărat că *Gothicus Maximus* nu apare în preambulul din *Edictum de pretiis* din noiembrie - decembrie 301 considerat cea mai complicată titulatură tetrarhică. Pe de altă parte echivalarea titlurilor *Carpicus* cu *Gothicus* (J. Kolendo *Une inscription...*, p. 148) nu poate fi acceptată; cf. T.D. Barnes *Op.cit.*, p. 187, nota 53; P. Brennan *op.cit.*, p. 142, nota 3.

contesta adoptarea acestor supranume de către echipa tetrahică și intervine forțat în lecturile cu titlurile *Gothicus Maximus*. Dacă despre succesiunea titlurilor victoriale din inscripția de la Cirta afirmă că selecția, succesiunea și redarea lor este arbitrară, în textul fragmentar de la Gunugu intervine forțat restituind în loc de evidentul *[G]otico*, *[Sarm]atico* și în loc de *[Sarm]atico*, *[Per]sico* intervenind și modificând astfel, nepermis, texte a căror claritate este în afara de orice suspiciune.¹⁷ Titlul *Gothicus* din inscripția de la Durostorum, prin claritatea ei, este privit de P. Brennan dacă nu ca o eroare atunci o urmare a respingerii unui raid local, textul emanând - conform epigrafistului australian - din birourile locale.

Într-o listă din P. Thead 2.2. datat în 11.03.303. care încorporează o scrisoare imperială din 306, înregistrează în mod clar titlul de *Gothicus* câtă vreme P. Oxy, 889, cu titulatura *[Ge]rmanikos magistos*, *Gounthik[os megistos]*, inițial data în 12 decembrie 300, a fost recent, ipotetic, atribuit lui Constantin,¹⁸ P. Brennan sugerează, după ultimul editor al documentului, G.M. Parassoglu, *Armenicus* în loc de *Gothicus* recunoscând, însă, că varianta *Armenicus* ar fi o titulatură unică în perioada 301-306.¹⁹

Titlul de *Gothicus Max* de la Durostorum și din P. Thead 2.2. sunt însă în afara de orice dubiu iar restituirea de la Gunugu foarte probabilă. La luptele tetrahicilor cu goții se referă Lactantius *De mort persec.* care precizează că au fost obținute victorii asupra goților: *cum irridens diceret victorias Gothorum et Sarmatarum propositas*,²⁰ iar dacă panegiricul din 291 vorbește numai de războiul cu sarmatii, ²¹ cel din 1 martie 297 precizează *submittente se Gotho pace poscenda*, ceea ce implică o stare conflictuală anterioară cu goții. Această dată sugerează, pe de altă parte, o însușire a supranumelui victorial ulterior anului 297.²²

Supranumele de *Gothicus Maximus* deși nu în mod curent folosit în titulatura oficială tetrahică și îndeosebi în titulatura standard din *Edictum de Pretiis*, face însă parte integrantă din aceasta și restituirea lui și pe fragmentul 1987 de la Halmyris ni se pare cea mai probabilă soluție.²³

Al doilea supranume de bază în titulatura imperială tetrahică este *Sarmatici Max*,²⁴ ceea ce ar putea fi acomodat cu inscripția de la Halmyris la începutul r. 5.

Atât în inscripții cât și în papyri succesiunea comună a supranumelor victoriale este *Persici Max*, *Britanici Max*, ultimul titlu încheind seria supranumelor și iterațiilor imperiale la Sexaginta Prista, Transmarisca și Durostorum. Pe fragmentul 1987 de al Halmyris calculul economiei de spațiu pe r. 5 după posibilul și foarte probabilul *SARMATICIS MAX* impune un alt titlu victorial înainte de *PERSICIS [MAX]* deoarece pe de o parte, spațiul între *SARMATICIS MAX* și *PERSICIS MAX* este prea mare iar, pe de alta, dacă după *PERSICIS MAX* am accepta *BRITANNICIS MAX*, pentru a respecta succesiunea obișnuită, ar trebui să se renunțe la expresia *post debellatas hostium* ceea ce nu e posibil din cauza evidenței existenței pe fragment a cuvintelor *[HOSTI]VM GENTES*.

În *Edictum de Pretiis rerum venalium* din 20 nov. - 9 dec. 301 precum și în inscripțiile de fundație de la Sexaginta Prista și Transmarisca *Persici Maximi* apare, invariabil, înainte de *Britannici Maximi*.²⁵ La Durostorum, *Gothici Maximi* stă între *Sarmatici Maximi* și *Britanici Maximi*, ultimul nemaifiind urmat de nici un alt titlu.²⁶ De asemenea în *Edictum de Pretiis*, *Britannici Maximi* este urmat de *Carpici Maximi*.

17. P. Brennan *op.cit.*, p. 143-144; W. Ensslin *op.cit.*, col. 2430 acceptă titlul pentru echipa tetrahică; în consecință restituie titlurile de la Cirta și Gunugu cu salutația *Gothicus Maximus*.

18. W. Ensslin *Galerius* în RE, XIV, 1930, col. 2520; T.D. Barnes *The new Empire of Diocletian and Constantine*, Cambridge - Massachusetts, London, 1982, p. 234-236; P. Brennan *op.cit.*, p. 143.

19. G. Parassoglu *The archive of Aurelius Sakaon*, Bonn, 1978, p. 149-150, no. 49; cf. P. Brennan l.c.

20. Lactantius, *De mort persec.*, XIII, 2.

21. *Pan Lat.*, XI [3] 5.4; 7.1; 16.1; pentru luptele cu sarmatii Alfody *Der panonische Aufenthalt Diocletians im Jahre 294 und die Sarmatischen Kriege der Tetrarchie* în Arch. Ert. 1941, p. 49-58; cf. J. Koleda *Une inscription...*, p. 152; T.D. Barnes *Imperial campaigns...*, p. 175, 177-178, 186-188.

22. *Pan Lat.*, VIII [5] 10, 4. cf. P. Brennan *Op.cit.*, p. 146. Atribuirea titlului după acest an ar rezulta din data inscripției de la Gunugu și a faptului că documentele papirologice care îl menționează sunt ulterioare anului 300, deși, dacă acceptăm valabilă și restituirea de la Cirta ar însemna o includere foarte timpurie a titlului, chiar dacă temporară.

23. Pe lângă sursele epigrafice menționate vezi și CIL XIII 5249 (a. 294) de la Vitodurum (Germania Superior) unde întregirea *[Ger max II]* înainte de *Sar max*, *Pers max*, pentru titulatura lui Diocletian și Maximianus pare mai probabilă decât *Gothicus max*. Este adevărat, pe de altă parte, că salutația de *Gothicus Maximus* pare să fi fost folosită extrem de restrâns în epigrafia tetrahică ca urmare a unor victorii locale, dar existența ei apare în afara oricărui dubiu; cf. P. Brennan *op.cit.*, p. 146.

24. Pentru *Sarmatici Maximus* vezi *Pan Lat.* VIII [5] 5.1; *Chron. Min.* 1.230; cf. T.D. Barnes *Imperial campaigns...* p. 187.

25. CIL III, p. 802-803; E.R. Graser *The Edict of Diocletian on Maximum Prices* în T. Frank *An Economic Survey of Ancient Rome*, vol. V. Baltimore, 1940, p. 310; T.D. Barnes *Imperial campaigns...* p. 188; J. Koleda *Une inscription...*, p. 148, r. 4; Gr. C. Tocilescu *op.cit.*, p. 173, no. 21, r. 4.

26. Este interesant că la Durostorum restituirea lui I.I. Russu, 210, r. 6, nu include *Persici Max*.

adaptarea unei variante de restituție diferită de succesiunea obișnuită a titlurilor victoriale imperiale dar perfect justificată din punct de vedere cronologic.

Propunem, după [SARMATICIS MAX], succesiunea [BRITANN MAX] (eventual [BRITTAN MAX], PERSICIS/[MAX]).²⁷ În mod obișnuit succesiunea titlurilor, în principalele liste tetrahice oficiale, este *Persici Max, Britannici Max*. Dificultatea vine în a admite, pe fragmentul 1987 de la Halmyris titlul de [BRITANNICIS MAX] înainte de PERSICIS/[MAX].

Britannicus Maximus este adoptat ca titlu tetrahic deja în 294²⁸ și apare în liste fără iterație. Împărații tetrahi au deținut două titluri de *Persici Maximi*. Un prim titlu rezultă de pe o inscripție datată în 294 care poartă succesiunea [Ger. Max], Sar. Max., Pers. Max.²⁹ Acest titlu de *Persici Maximi* este preluat în condiții extrem de obscure, fiind atribuit eventual unei reorganizări a frontierei syriene și arabe în 294.³⁰ Ce de-al doilea titlu de *Persicus* apare evidențiat în urma victoriei finale a lui Galerius asupra persilor în vara sau toamna lui 298.³¹ Formula cu *Britannici Maximi, Carpici Maximi*, înainte de *Persici Maximi*, din câte cunoaștem, nu se mai întâlnește în titulaturile imperiale.³² Ne-am afla astfel în inscripția de la Halmyris, contrar altor exemple, în fața unei desfășurări cronologice și nu cumulative a titulaturii tetrahice în care [BRITANNICIS MAX] precede PERSICIS/[MAX] din 298. De altfel, în inscripțiile de Gunugu, Durostorum și Donje Butorke, supranumele victorial *Persici Maximi* nu apare, iar, în cele de la Cirta supranumele sunt redată aleatoriu. *Gothici, Persici, Sarmatici*.

Unul din punctele de importanță majoră în restituția inscripției de la Halmyris este aparenta neconcordanță între dativul plural folosit pe tot parcursul inscripției pentru *nomina imperatorum* și titlurile imperiale și verbul [CONSTITVE]R[VNT] care, foarte probabil, încheia textul.

Un bun termen de comparație îl constituie inscripția dedicatorie, din timpul lui Traian, de pe altarul monumentului de la Adamclisi.³³ Inscripția fragmentară, în restituirea ei definitivă a lui Grigore Tocilescu, conține dedicația [in honorem et] MEMORIAM FORTIS [simorum virorum]/[qui pugnantes] PRO RE P MORTE OCCVBV[erunt]. Elementul esențial de acordare în această inscripție între genitivul plural *fortissimorum virorum* și verbul *occubuerunt* între care se găsește participiul prezent *pugnantes* este pronumele relativ *qui*. Participiul prezent [pugnantes] lipsește din textul păstrat dar s-a impus în context. În acest caz pronumele relativ *qui* devine singura soluție, necontestată încă de nimeni, de a acorda această construcție cu indicativul simplu *occubuerunt*. Existența pronumelui relativ *qui* pare să se impună și în cazul inscripției de la Murighiol unde acesta ar acorda prefect fraza propozițională [POST DEBELLATAS HOSTI]VM GENTES cu [CONSTITVE]R[VNT] care încheie textul.

Conform celor arătate mai sus, textul inscripției de fundație de la Halmyris este:

[IMPP[eratoribus] CAESS(aribus). CAIO. AVRELIO. VALERIO. DIOCLETIANO]
[ET M(arco) AVR(elio). MAXIMIANO. PIIS FEL(icibus) INVICTIS AVGG(ustis)]
[ET FL(avio) VAL(erio) CONSTANTIO ET GAL(erio) VAL(erio)] MAXIMIA[NO]
[NOBB(ilissimis) CAESS(aribus). GERMANICIS MAX(imis). GOT]HICIS MAX(imis))
[SARMATICIS. MAX(imis), BRITANNICIS] MAX(imis) PERSICIS
[MAX(imis) POST. DEBELLATAS. HOSTI]VM GENTES
[PRO FVTVRVM. IN AETERNV]M REIPVBLICAE
[PRAESIDIVM CONSTITVE]R[VNT]

27. De observat variația *Britannici* la Sexaginta Prista cu *Brittanici* la Transmarisca.

28. St. Johnson *the Saxon Shore*, London, 1976, p. 23-33; dar vezi ILS 615 și P.J. Casey *Carausius and Allectus: The British Usurpers*, London, Badsford, 1994, p. 102-103.

29. CIL XIII 5249-239; Aurelius Victor *Caes.* 39.40; Eutropius *Brev.* IX 22.2; Orosius *Adv.pag.* VII, 25.6; în general O Seeck *Constantius* în RE, IV, 1900, col. 1042.

30. T.D. Barnes *Imperial campaigns...*, p. 180-182, 187, este înclinat să atribuie primul titlu victorial de *Persicus Maximus* lui Diocletian nu atât în legătură cu prezența acestuia în Syria în 295 odată cu reorganizarea frontierei syriene și arabe cât mai ales cu activitatea lui Galerius în 293-294 în Egipt și pe frontiera orientală, situație care ar concorda și cu data timpurie a inscripției de la Vitodurum.

31. W. Ensslin *Diocletianus*, col. 2521-2522; Idem *Zur Ostopolitik des Kaisers Diocletian*, 35-53; T.D. Barnes *Imperial campaigns...*, p. 182-185; St. Williams *Diocletian and the Roman recovery*, New York, 1985, p. 75-86.

32. E.R. Graser *op.cit.*, p. 310; K.T. Erim, J.M. Reynolds *The Aphrodisias Copy of Diocletian's edict on maximum prices* în JRS., LXII, 1973, p. 99-100; T.D. Barnes *The new Empire...*, p. 18-19 (*Edictum de Pretiis*); K.T. Erim, J.M. Reynolds, M. Crawford *Diocletian's currency reform; a new inscription* în JRS. XLI, 1952, p. 171-177; T.D. Barnes *op.cit.*, p. 17-18, no. 1 (edict asupra circulației monetare); CIL XVI 157 - AE 1958, 190; T.D. Barnes *op.cit.*, p. 19-30, no. 3 (diploma militară din 07.01.305, Aeclanum); AE 1961, 240 (diploma militară 07.01.306, Grosseto); CIL III 6979 - ILS 660 (a. 311); în general T.D. Barnes *op.cit.*, p. 255-257.

33. Gr.C. Tocilescu *Fouilles et recherches archéologiques en Roumanie*, București, 1900, p. 68, fig. 41 și 41 bis, 43; Soluția cu *qui* înainte, în propoziția relativă *qui ... constituerunt* ne-a fost sugerată de dr. Al. Suceveanu și dr. Al. Barnea.

[PRAESIDIVM CONSTITVE]R[VNT]

Traducere:

„Împăraților Caesari, lui Caius Aurelius Valerius Diocletianus și lui Marcus Aurelius Maximianus, piosilor fericiti și neînfrânți Augusti și lui Flavius Valerius Constantius și lui Galerius Valerius Maximianus, celor mai nobili Caesari, marilor învingători ai sarmaților, marilor învingători ai britanilor, marilor învingători ai persilor care, după ce popoarele dușmane au fost înfrânte au pus apărarea care va fi în folosul statului pentru eternitate” (fig. 4)

1.1. *Date.* Restituirea titlaturilor imperiale, a salutațiilor imperiale pe fragmentul 1987 de la Halmyris precum și a formularisticii tipic tetrarhice include inscripția seriei documentate de-a lungul Dunării având, în principiu, un text și conținut identice, rezultat al elaborării anterioare a unui model transmis apoi fiecărei cancelarii provinciale în parte. Este interesant că pe inscripția de la Halmyris ca și pe cea de la Donje Butorke lipsesc numerațiile salutațiilor imperiale ceea ce face mai dificil de încadrat cronologic monumentele respective. Această omisiune, pe de altă parte, ar putea sugera că salutațiile victoriale înscrise pe placă sunt cele finale nemaifiind necesară redarea numeralului însoțitor în text.

Cea mai comună și completă titlatură imperială reflectată în preambulul din *Edictum de Pretiis*, promulgat între 20 nov. și 9 dec. 301, conferă lui Diocletian titlatura de *Germanicus Maximus VI*. Prin victoria lui Constantinus asupra Francilor în 300 sau 301, împărații tetrarhi sunt însă pentru ultima oară *Germanici Maximi* cu salutația VII în 302 datorită victoriei lui Constantius asupra Alamanilor care le aduce cel de-al șaptelea titlu înscris de altfel și pe inscripția de la Misene din același an.³⁴ În Edict, Diocletian apare ca *Sarmaticus Maximus IV*³⁵ cel mai mare număr victorial sarmatic purtat de tetrarhi ca urmare a victoriei lui Galerius asupra Sarmatilor în 299,³⁶ titlul fiind luat înainte de a șasea victorie contra Germanilor în 300 sau 301.³⁷

Dacă se poate admite că redarea în text a salutațiilor fără numerotația aferentă poate să însemne înregistrarea finală a titlaturii imperiale atunci inscripția de la Halmyris pare să dateze între 301, eventual 302 și 305, sfârșitul primei tetrarii marcată de abdicarea lui Diocletian. Inscriptiile tetrarhice din seria dunăreană se încadrează cronologic, în general, înainte de 300, între 294-299 (Transmarisca), 298-299 (Sexaginta Prista), 292-299 (Durostorum), Donje Butorke între 299-300. Inscriptia de la Halmyris se înscrie astfel ca cea mai târzie din serie, sugerând o prelungire a efortului constructiv tetrarhic în aceste regiuni până în primii ani ai secolului 4.

1.2. *Câteva considerații istorice și arheologice.* Inscriptia de fundație tetrarhică de la Halmyris este a cincea piesă de același tip de-a lungul Dunării. Împreună cu celelalte patru ea atestă masiva operă de reconstrucție și consolidare a acestui segment de frontieră și, în mod special, reconstrucția castrului Halmyris. Reconstrucția pare să se fi terminat cândva, între anii 301/2-305, când a fost pusă inscripția. Dedicatia către cei patru împărați tetrarhi trebuie să fi fost pusă la ordinul ducelui Scythiei, cea mai înaltă autoritate militară provincială așa cum, în aceeași perioadă, *dux limitis Scythici* la Tomis, Aurelius Firminianus, dedică un altar casei imperiale.

Istoria Halmyrisului este relativ bine reprezentată de surse literare. Ea a fost îmbogățită și mai nuanțată evidențiată prin cercetări arheologice sistematice care au pus în lumină stratigrafia sitului.

Într-un studiu din 1987 dedicat în mod special stratigrafiei de la Halmyris autorii cercetărilor distingeau nivelurile V și VI. Primul nivel este în general datat între anii 270-285 pe baza unor monede de la Probus și Aurelian și este marcat de intervenții constructive masive la zidul de apărare, porți, turnuri și arealul intramuran. Nivelul VI este datat cu monede de la Licinius I și Constantius II în prima jumătate a secolului 4 când efortul constructiv trebuie să fi fost permanent.³⁹

Inscripția tetrarhică de la Halmyris nuanțează aceste observații stratigrafice inițiale oferind un tablou

34. CIL, X, 3343 [*Germani*]co max VII B[ritanni]co [max ... Ca]lpico max ... Armeniaco max [Medic]o max Adiabenico max, etc.

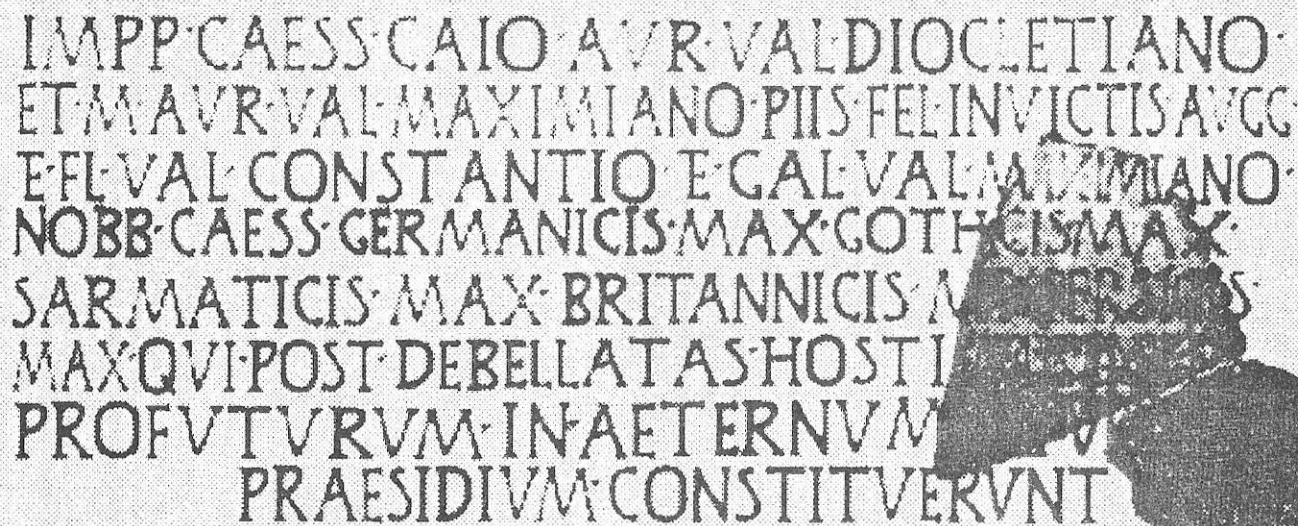
35. Salutația apare și la Durostorum, acceptabilă în întregirea lui Russu, 210, r. 5: [*Sarmat* max III].

36. Aurelius Victor *Caes.*, 39, 43; *Chron. Min.*, I, 230 din care rezultă o victorie asupra marcomanilor în 299; J. Kolendo *La chronologie...*, p. 190; T.D. Barnes *Imperial campaigns...*, p. 187.

37. *Pan. Lat.*, VII [6] 6 (a. 310). Panegiricul vorbește eufemistic despre o *Ligonica Victoria* (asupra alamanilor), menționată și de Eutropius, *Brev. IX*, 23, 1; Orosius *Adv. Pag.*, VII, 25, 7; J. Koloed *op.cit.*, p. 200. Inscriptia de la Misene (CIL, X, 3343) datată în 302 menționează *Germanicus Max VII* ceea ce confirmă victoria din anul 300 sau 301 asupra alamanilor.

38. IGLR. no. 1, 2, 3.

39. M. Zahariade, Al. Suceveanu, A. Opaît, C. Opaît, Fl. Topoleanu *op.cit.*, p. 99-103.

IMP·P·CAESS·CAIO·AVR·VAL·DIOCLETIANO·
 ET·M·AVR·VAL·MAXIMIANO·PIIS·FEL·INVICTIS·AVGG·
 E·FL·VAL·CONSTANTIO·E·GAL·VAL·MAXIMIANO·
 NOB·CAESS·GERMANICIS·MAX·GOTHICIS·MAX·
 SARMATICIS·MAX·BRITANNICIS·MAX·GERMANICIS·
 MAX·QVI·POST·DEBELLAT·AS·HOSTI·
 PROFVTV·VRVM·IN·AETERNVM·
 PRAESIDIVM·CONSTITVERVNT

Fig. 4. Halmyris (Murighiol). Inscripția tetrarhică de fundație. Propuneri de restituire

coerent a istoriei castrului la sfârșitul secolului 3 și începutul secolului 4.

Intervențiile reconstructive în timpul lui Aurelian și Probus, foarte probabil ca urmare a evenimentelor de la sfârșitul deceniului 7 al secolului 3, par să fi fost întrerupte de derularea unui conflict armat cu goții, cândva, între 292-294, când raidurile acestora par să fi fost încurajate și de masivele retrageri de trupe de pe Dunăre în scopul angajării lor pe frontul egiptean.⁴⁰

În ciuda unei mai slabe reflectări a acestui conflict în sursele literare⁴¹ el pare să fi luat o anumită amploare, chiar dacă el s-a putut desfășura sub forma unor incursiuni la sud de Dunăre respinse destul de repede. Titlul de *Gothici maximi* înregistrat foarte posibil și pe inscripția de la Murighiol trebuie să fi fost asumat de echipa tetrarhică cu acest prilej. Vizitele imperiale de-a lungul Dunării, între care au fost vizate, la 18 octombrie. Transmarisca iar la 21 și 22 octombrie Durostorum⁴², se vor fi făcut în scopul stabilirii coordonatelor reconstrucției fortificațiilor cu atât mai mult cu cât aceste două centre, alături de Sexaginta Prista trebuie să fi fost printre primele afectate de raidurile gotice. Dacă prezumția lui P. Brennan că titlul de *Gothicus* a putut fi asumat pentru echipa tetrarhică de autoritățile locale participante direct la conflict în scopul întăririi moralului⁴³ trupelor și populației se dovedește corectă atunci putem presupune că Durostorum și Halmyris, ca să cităm doar două cazuri cunoscute pe Dunăre, par să fi fost puncte importante de rezistență. Exilul din Asia Mică la Halmyris a celor doi martiri creștini Epictet și Astion în anul 290 trebuie să se fi făcut pe nivel de viață în fort destul de mult de afectat de invazia gotică. Vizita ducelui provinciei Scythia, Latronianus, în 290⁴⁴ la Halmyris relatată cu lux de amănunte de Passio Epicteti et Astiyoni a avut drept principal scop, nu, în mod expres, martiriul celor doi ci inspectarea stadiului lucrărilor de reconstrucție.

Așa cum rezultă din observațiile stratigrafice nivelul V coincide cu intervenții reconstructive a *fundamentis* la porți, turnuri și cortine. Castrametația anterioară pare să fi fost în bună măsură abandonată deși unele elemente de rețea stradală urbană sunt în continuare menținute. S-a acordat prioritate construcțiilor adaptate formelor de teren. Astfel castrul Halmyris, în noua sa formă, avea un plan triunghiular urmând forma promotoriului stâncos pe care era așezat, cu laturile lungi ușor arcuite, zid gros de 3,40 m. 16 turnuri în formă de U și două porți în loc de, probabil, patru, în epoca timpurie - una din vârful nordic al castrului oferind acces imediat spre Dunăre și alta, aproximativ la mijlocul laturii de vest.

Inscripția tetrarhică de la Halmyris permite, prin urmare, sesizarea a două faze distincte în cadrul nivelului 5 și anume faza a, de la Aurelian la Probus care a marcat debutul reconstrucției generale în perimetrul castrului timpuriu, întreruptă de conflictul din 292-294; faza b când, în vremea diarhiei și apoi a tetrarhiei, masivele intervenții constructive au fost reluate și, la sfârșitul cărora, cândva între 301/2-305, a fost pusă dedicația către cei patru împărați.⁴⁵ Descoperirea fragmentului 1987 în caseta H1, aproape de poarta de vest, terasată și probabil cea mai circulată, sugerează că inscripția a fost pusă pe frontonul acesteia, dacă nu cumva un al doilea exemplar s-a putut afla expus și la poarta de nord.

The Tetrarchic Building Inscription from Halmyris (Murighiol, Tulcea)

- Abstract -

Two fragments belonging to the same inscription have been found successively in 1986 and 1987. The 1986 fragment of 0.24 m x 0.28 m x 0.08 m. contains two lines: S / LICAE. The 1987 fragment of 0.75 m x 0.08 m has the following text: MAXIMIA/HICIS MAX/MAX PERSICIS/VM GENTES/M REIBVBL/R.. The letters are invariably 0.08 m. high. Both pieces seems to have been re-used in the later buildings.

40. P. Brennan *op.cit.*, p. 144.

41. Vezi notele 25, 27.

42. W. Ensslin *Diocletianus*, col. 2439.

43. P. Brennan *op.cit.*, p. 146.

44. *Acta Sanctorum*, f. 547, 32, 544, 19-20.

45. Este de notat că autorii studiului menționat (vezi nota 30) au încercat, cel puțin intuitiv, să disceamă două faze ale acestui nivel afirmând că „The continuous constructive line running from level V to level VI could also suggests a longer level with two distinct phases”

The dovetailing of the two fragments gives the following text:

MAXIMIA
HICIS MAX.
MAX PERSICIS
VM GENTES
M REIPVBLICAE
R

The inscription was dedicated to the Tetrarchic Emperors and the text was written in Dative case. The situation differs from the well-known Tetrarchic inscriptions from Donje Butorke, Sexaginta Prista, Transmarisca and Durostorum which were written up in Nominative case.

Unlike the Sexaginta Prista and Durostorum inscriptions the Halmyris piece contains only a shortened variant:

[POST DEBELLATAS HOSTI] VM GENTES/
[PRO FVTVRVM IN AETERNV]M REIPVBLICAE/
[PRAESIDIVM CONSTITVE]R[VNT]

The letter H in the second line of the 1987 fragment would give GOTHICIS as it is the case in the Durostorum inscription, a title attested also in the epigraphical, papyrological and literary sources.

The final reading of the Halmyris inscription is:

1. [I MPP(eratoribus) CAESS (aribus) CAIO AVRELIO VALERIO DIOCLETIANO]
2. [[ET M(arco) AVR(elio) VAL(esio) MAXIMIANO PIIS FEL(icibus) INVICTIS AVGG(ustis)]
3. [ET FL(avio) VAL(erio) CONSTANTIO ET GAL(erio) VAL(erio)] MAXIMIA[NO]
4. [NOBB(ilissimis) CAESS(aribus) GERMANICIS MAX(imis) GOT]HICIS MAX(imis)
5. SARMATICIS MAX(imis) BRITANNICIS] MAX(imis) ERSICIS
6. MAX(imis) QVI POST DEBELLATAS HOSTI]VM GENTES
7. PRO FVTVRVM IN AETERNV]M REIPVBLICAE
8. [PRAESIDIVM CONSTITVE]R[VNT]

The rendering of the salutations without the numbered victories suggests a later Tetrarchic date for the inscription eventually sometime between 301/2 and 305.